

СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена питанню ефективності сільськогосподарського виробництва в аспекті раціонального використання земельних ресурсів Харківської області. Проаналізовано структуру земельного фонду, сільськогосподарських угідь, посівних площ сільськогосподарських культур Харківської області. Приділено увагу несприятливим природних процесам, зокрема – процесам водної ерозії, що спричиняють додаткове навантаження на земельні ресурси та змінюють їх властивості. Висвітлено специфічні особливості землі, як засобу виробництва в сільському господарстві.

Ключові слова: земельні ресурси, земельний фонд, сільськогосподарські угіддя, водна ерозія, раціональне землекористування, оптимізація структури землеробства.

Н.В. Добровольская. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. Статья посвящена вопросу эффективности сельскохозяйственного производства в аспекте рационального использования земельных ресурсов Харьковской области. Проведен анализ структуры земельного фонда, сельскохозяйственных угодий, посевных площадей сельскохозяйственных культур Харьковской области. Уделено внимание неблагоприятным природным процессам, в частности – процессам водной эрозии, которые вызывают дополнительную нагрузку на земельные ресурсы и изменяют их свойства. Освещены специфические особенности земли, как средства производства в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: земельные ресурсы, земельный фонд, сельскохозяйственные угодья, водная эрозия, рациональное землепользование, оптимизация структуры земледелия.

N.V. Dobrovol'ska. THE PRESENT STATE, PROBLEMS AND PROSPECTS OF USING LAND RESOURCES OF KHARKIV REGION. The article is devoted to the problem of agricultural production efficiency in the aspect of land-use management of Kharkiv region. There are analyses some of the structure of the land fund, agricultural land, sowing areas of agricultural crops of Kharkiv region. Paying attention to adverse natural processes, in particular - the process of water erosion, which causes additional stress on land and change their properties. Highlight specific features of the land as a means of production in agriculture.

Keywords: land resources, land fund, agricultural land, water erosion, land use, optimization of the structure of agriculture.

Актуальність дослідження. Земля – найголовніше багатство та найважливіша умова існування людського суспільства, незамінний засіб задоволення його різноманітних потреб: економічних, соціально-побутових, естетичних тощо. Земля виступає не лише природним ресурсом, а й матеріальною базою життя та діяльності людства. Говорячи про використання землі, перш за все, мають на увазі її функціонування у сфері виробництва.

У сільському господарстві земля – це головний засіб виробництва, без якого неможливий сам процес виробництва продукції рослинництва і тваринництва. Земля одночасно є предметом і засобом праці, а отже, і головним засобом виробництва [4]. Земля значною мірою визначає темпи розвитку і рівень ефективності сільськогосподарського виробництва. Земля не може бути замінена ніякими іншими засобами виробництва, а без неї не може здійснюватися виробничий процес у сільському господарстві.

Ефективність сільськогосподарського виробництва залежить не лише від розмірів і місця розташування земельної ділянки, а в головній мірі від ефективності використання земельних ресурсів. За оцінками Ради по вивченню продуктивних сил України, найбільш цінними серед природних ресурсів є земельні (72 %) і мінерально-сировинні (26 %) [6].

Ефективне використання земельних ресурсів потребує цілеспрямованого дослідження. Тому на сьогодні постає складне та актуальне завдання щодо вирішення проблем попередження процесів деградації ґрунтів, збереження і відновлення їх родючості, а також підвищення сільськогосподарського використання ґрунтів за рахунок організації раціонального використання земельних ресурсів, як основи для подальшого ведення екологічно збалансованого землеробства.

Станом на 1 січня 2012 року із загальної площі Харківської області, яка становить 3141,8 тис. га., сільськогосподарські угіддя займають 2418,6 тис. га, тобто 76,9 %; розораність сільськогосподарських угідь досягає 80,6 % [8]. Такі надзвичайно високі показники господарського освоєння області свідчать про негайну необхідність всебічного дослідження структури, особливостей використання, охорони і відтворення земельних ресурсів Харківської області.

На сучасному етапі розвитку суспільства, земельні ресурси використовуються надзвичайно інтенсивно, одночасно виконуючи декілька функцій – просторового базису, природного ресурсу та основного засобу виробництва. У промисловості або в будівництві головною функцією земельних ресурсів постає функція просторового базису – основна увага

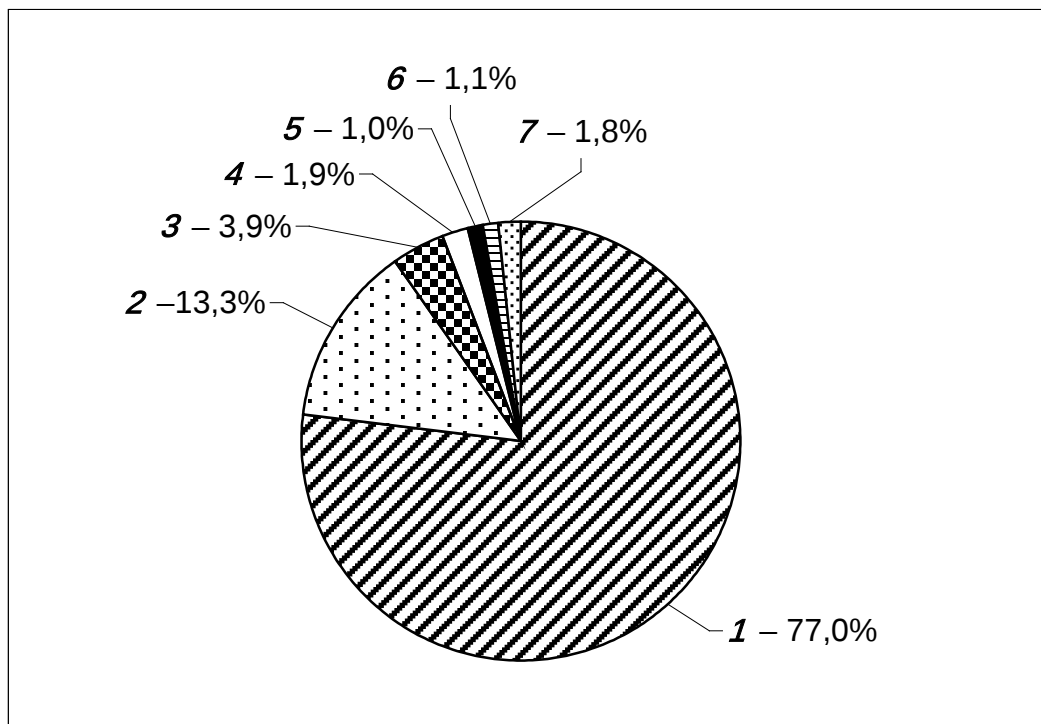
приділяється фізичним розмірам земельних ділянок, наявності інфраструктурного забезпечення, транспортній доступності. У той же час, у сільському господарстві та лісогосподарському природокористуванні земельні ресурси виконують перш за все функцію основного засобу виробництва.

В даному дослідженні приділяється увага раціональному використанню земельних ресурсів для їх подальшого ефективного використання саме у сільському господарстві. З цього випливає **мета дослідження** – оцінити сучасний стан, особливості та проблеми використання земельних ресурсів Харківської області як основу для подальшого ефективного розвитку сільського господарства.

Виклад основного матеріалу. Земельні ресурси – це найважливіша частина природного середовища, що характеризується просторовим розміщенням, рельєфом, ґрунтовим покривом, рослинністю, надрами, водами, виступає головним засобом виробництва в сільському і лісовому господарстві, а також просторовим базисом для розміщення усіх галузей господарства [5].

В сучасних умовах господарювання дослідження стану, проблем та перспектив використання земельних ресурсів необхідно проводити в аспекті сталого розвитку – досягаючи гармонійної рівноваги між потребами населення у продукції сільського господарства з одного боку та здатністю землі «виробляти» продукти без шкоди для себе, тобто виснаження, втрати родючості тощо.

Всі землі, що знаходяться в межах території України складають єдиний земельний фонд. В залежності від цільового призначення єдиний земельний фонд країни поділяють на сім категорій земель [1]. Структура земельного фонду Харківської області станом на 1.01.2010 р. приведена на рисунку 1.



1 – сільськогосподарські землі; **2** – ліси та інші лісовкриті площі; **3** – забудовані землі; **4** – води (території, що покриті поверхневими водами); **5** – відкриті заболочені землі; **6** – відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (кам'янисті місця, піски, яри інші); **7** – сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом.

Рис. 1. Структура земельного фонду Харківської області станом на 1.01. 2010 р.
(побудовано за даними [7])

Основними таксономічними одиницями при класифікації земельного фонду країни є [5]:

- зональні типи земель;
- категорії придатності земель;
- класи земель;
- види земель (групи ґрунтів).

Основою для виділення категорій придатності земель виступає їхній якісний стан і можливість подальшого використання під основні сільськогосподарські угіддя. За [5] виділяється сім категорій придатності земель:

- землі, придатні під рілля;
- землі, придатні переважно під сіножаті;
- землі пасовищ, які після покращення можуть бути придатні під інші сільськогосподарські угіддя;

- землі, що придатні під сільськогосподарські угіддя після корінної меліорації;
- землі, які є непридатними під сільськогосподарські угіддя;
- порушені землі.

Сільськогосподарські угіддя – земельні ділянки, які систематично використовуються для одержання сільськогосподарської продукції. Сільськогосподарські угіддя знаходяться у власності, оренді, постійному чи тимчасовому користуванні сільськогосподарських підприємств і громадян [7]. Як вже було зазначено, для Харківської області характерні високі показники сільськогосподарської освоєності. Сільськогосподарські угіддя займають 2418,6 тис. га (76,9 %) з них рілля — 1927,6 тис. га (79 %), пасовища — 308,7 тис. га (13 %), сіножаті — 119,5 тис. га (5 %), перелоги — 14,1 тис. га (1 %), та багаторічні насадження – 49,3 тис. га (2 %) (рис. 2.).

У структурі посівних площ сільськогосподарських культур за 2011 рік зернові культури становлять 57 %, технічні — 27,8 %, кормові — 7,9 %, картопля та овоче-баштанні культури овочі — 7,3 % (рис. 3.).

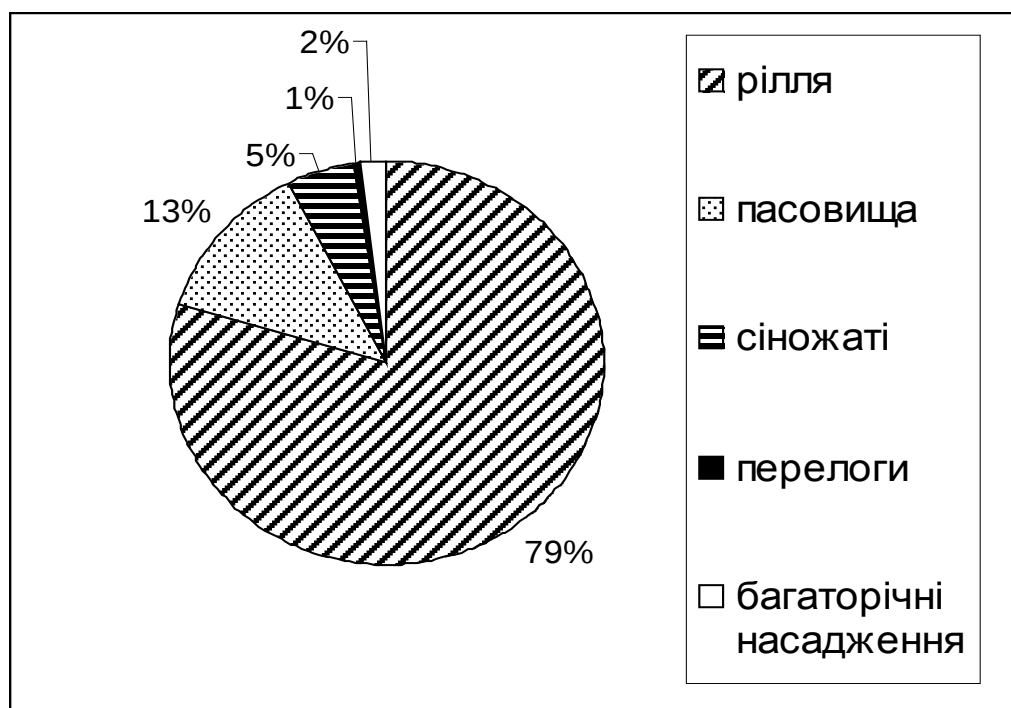


Рис. 2. Структура сільськогосподарських угідь Харківської області у 2011 р.
(побудовано за даними [8])

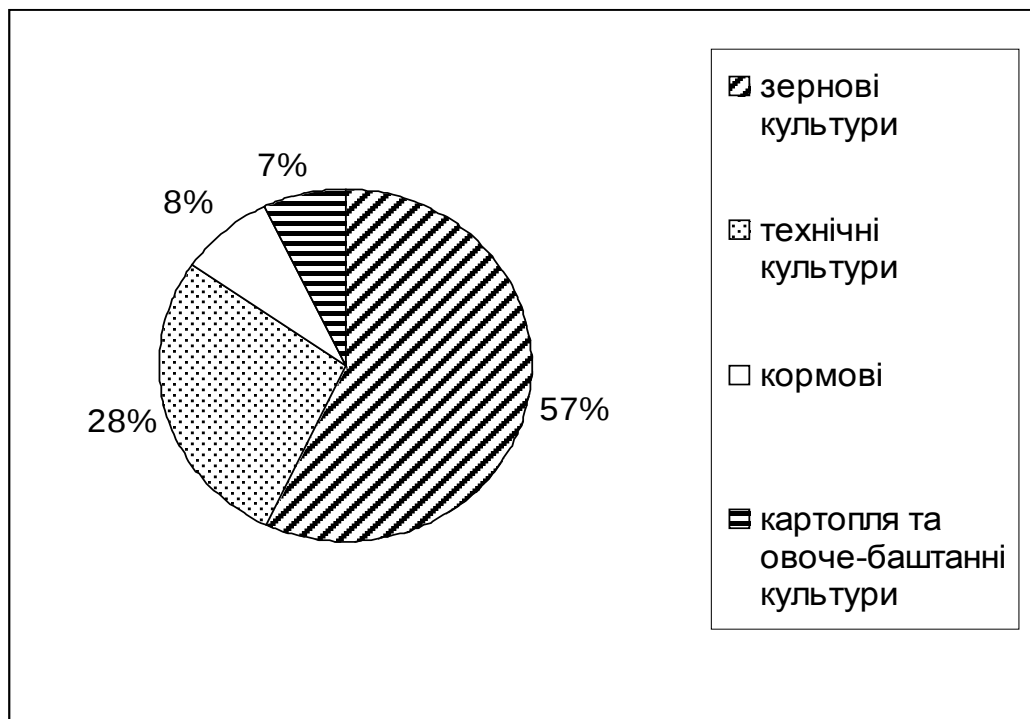


Рис. 3. Структура посівних площ сільськогосподарських культур Харківської області у 2011 р. (побудовано за даними [8])

Структура сільськогосподарських угідь Харківської області свідчить про високий рівень їхньої розораності, що, з одного боку, характеризує високе значення використання землі в сільському господарстві, а з іншого, швидке виснаження та екстенсивне ведення сільського господарства.

Землі сільськогосподарського призначення включають різні за продуктивністю угіддя. У складі сільськогосподарських угідь важливу функцію відновлення природних властивостей землі відіграють перелоги і багаторічні насадження – з підвищенням їхньої частки підвищується якість земельних ресурсів і ефективність їхнього використання. На сьогодні в структурі сільськогосподарських угідь Харківської області існує потреба вилучення частки ріллі з метою подальшого засадження цих земель багаторічними культурами або проведенні на них комплексу меліоративних заходів.

Окремо потрібно наголосити, що наслідком високого сільськогосподарського освоєння земельного фонду, без належних заходів щодо його охорони та відтворення як виробничого ресурсу й важливої складової навколишнього природного середовища, є прогресуюча деградація земель, що створює загрозу продовольчій безпеці області.

У попередніх дослідженнях вже було акцентовано увагу на одну з найголовніших екологічних проблем Харківської області, що зумовлює значні економічні втрати сільськогосподарського землекористування — ерозія земель [2]. Станом на 01.01.2010 року на території Харківської області налічувалося 1192,4 тис. га земель, підданих ерозії, що складає 38% від загальної площі області, та 13,7 тис. га підтоплених земель або 0,4% [8].

Посівні площі під зерновими культурами, частка яких в структурі посівних площ сільськогосподарських культур сягає 57 % особливо потерпають від ерозійних процесів. З кожного гектара землі щорічно змивається від 5 до 15 м³ ґрунту, що призводить до зменшення врожайності на 30–70 % та до зниження якості сільськогосподарської продукції. На найбільш еродованих ділянках вартість проведення відповідних меліоративних заходів настільки велика, що економічно доцільнішим є переведення їх до категорії земель несільськогосподарського використання (лісогосподарського, рекреаційного, природоохоронного) [3].

За роки земельної реформи в структурі сільськогосподарських угідь відбулися незначні зрушення. Питома вага ріллі в площі сільськогосподарських угідь зменшилась відповідно з 82,0 % у 1992 році до 79% у 2011 році, до того ж з'явилися перелоги загальною площею 14,1 тис. га. У попередніх дослідженнях вже було зазначено, що спостерігаються деякі позитивні тенденції у зміні структури угідь, які потрохи зменшують розораність земель, проте також необхідно розуміти, що вказані темпи трансформації орних земель в інші види угідь не можна визнати достатніми, суцільними по території області та збалансованими відносно виробництва сільськогосподарської продукції у необхідних обсягах [3].

Окремо необхідно підкреслити, що земля як засіб виробництва в сільському господарстві має специфічні особливості [4]:

- на відміну від інших засобів виробництва земля не є результатом людської праці; як дар природи і продукт її багатовікового розвитку земля передує праці, є природною і невід'ємною її умовою;

- земля є незамінним засобом виробництва; якщо всі інші засоби виробництва можна замінити новими і більш продуктивними, то без землі виробничий процес здійснюватись не може;

- земля просторово обмежена, в процесі розвитку продуктивних сил сільського господарства її не можна заново створити або збільшити її розміри; однак в умовах раціонального використання землі її продуктивні сили постійно розвиваються і зростають;

- в процесі виробництва земля не зношується, а при правильному використанні постійно поліпшується. Отже, на відміну від усіх інших засобів виробництва, які зазнають фізичного і морального зносу і стають непридатними для дальшого використання, земля є вічним засобом виробництва. Ця особливість землі зумовлена такою важливою її властивістю, як родючість, що є основою теорії раціонального ведення землеробства.

Подані особливості землі, як засобу виробництва доцільно також враховувати при дослідженні землі, як природного ресурсу. У подальших дослідженнях, враховуючи подані відомості, планується провести оцінку економічної ефективності використання земельних ресурсів Харківської області, на основі якої викласти рекомендації щодо оптимізації структури землеробства для підвищення продуктивності використання земельних ресурсів.

Висновки. 1. Питання збереження, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів завжди було актуальним для сільського господарства України в цілому та Харківської області зокрема. Проте на сьогодні це питання потрібно розглядати в аспекті сталого розвитку, сутність якого полягає у досягненні гармонійної рівноваги між потребами населення, виробництвом продукції та здатністю землі відновлювати свої властивості.

2. Проведений аналіз стану використання земельних ресурсів Харківської області свідчить про надзвичайно високі показники господарської освоєності досліджуваної території, нераціональну структуру сільськогосподарських угідь та структуру посівних площ сільськогосподарських культур Харківської

області, що призводить до величезних економічних збитків, втрати врожаю. У поєднанні з неефективними заходами з протидії несприятливих природних процесів (ерозія, підтоплення тощо), які спричиняють додаткове навантаження на земельні ресурси, постає нагальна потреба у розробці стратегії управління ведення ефективної, економічно доцільної та раціональної організації землеробства.

3. У подальших дослідженнях планується провести оцінку економічної ефективності використання земельних ресурсів Харківської області з метою розроблення пропозицій шляхів підвищення продуктивності використання земельних ресурсів досліджуваної території.

Література

1. Державне агентство земельних ресурсів України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dazru.gov.ua>.
2. Добровольська Н.В. Моделювання ерозійної небезпеки земель для територіальної організації землеробства. / Н.В. Добровольська, В.А. Бережний // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. — Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2011 — Вип. 11 (2) — 2011. — С. 182–185.
3. Добровольська Н.В. Стан, проблеми та деякі перспективи оптимізації землеробства Харківської області. / Н.В. Добровольська, В.А. Бережний // «Регіон–2012: стратегія оптимального розвитку: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Харків, 25-26 жовтня 2012 р. / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. — Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. — 332 с.»
4. Економіка сільського господарства: Навчальний Посібник. / Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А. та ін.; За ред. В.К. Збарського і В.І. Мацибори. — К.: Каравела, 2009. — 264 с.
5. Паньків З.П. Земельні ресурси: Навчальний посібник. — Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. — 272 с.

6. Рада по вивченню продуктивних сил України. Національна Академія Наук України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rvps.kiev.ua/Index.html>.

7. Сільське господарство Харківської області (статистичний збірник). / [відповідальна за випуск К.П. Воловікова]. – Х., 2011. – 159 с.

8. Харківська область у 2011 році (статистичний щорічник). / [під ред. О.Г. Мамонтової]. – Х., 2012. – 582 с.